
Ocene in poročila

Andrej Rahten, Pozabljeni slovenski premier : politična biografija dr. Janka Brejca (1869-1934). Mohorjeva družba, Celovec 2002, 344 strani, (Studia Carinthiaca, knjiga XX)

Slovenci imamo razmeroma malo kritičnih biografij politikov, ki so ustvarjali in soustvarjali slovensko politično zgodovino.¹ Razlogov zato je več, eden je morda tudi ta, da so vodilni možje slovenske politike praviloma naglo izgubljali privlačno moč, ko so zapustili aktivno politično prizorišče - naj bo zato, ker sami niso bili dovolj zanimivi, naj bo zato, ker so jih po umiku iz politike zasenčili tisti, ki so si prizorišče za njimi prisvojili. S stališča zgodovinopisja, ki se je politične biografike tako redko lotevalo, pa je bil seveda nemajhen problem tudi, da slovenske politične stranke in njihovi voditelji za seboj niso puščali veliko gradiva, kadar so ga, pa je bilo precej brezosebno in neredko tudi neverodostojno: ali zapisano preveč z vidika javnih potreb osebe, ki bi jo bilo treba opisati in, ki je sama sebe nesramežljivo postavljala v središče dogodkov, ali pa dokumentirano predvsem z vidika stranke in politične opcije, ki jima je posameznik pripadal. Medtem ko so pisatelji, pesniki, drugi umetniki in celo nekateri znanstveniki zapustili za seboj vrsto zapisov in korespondenc, ki so pričala o njihovih osebnih stiskah, razmišljanjih in dilemah, je tega pri politikih mnogo manj - kot, da bi bilo njihovo življenje mnogo bolj premočrtno, sestavljeno le iz njihovega javnega angažmaja ali kot so to imenovali - dela za ljudstvo, za narod.

Andrej Rahten se je torej v svoji knjigi lotil tvegane teme. Po večletnem raziskovanju slovenske katoliške politike pred prvo svetovno vojno in po njej - rezultate tega raziskovanja je predstavil v dveh knjigah o delovanju slovenskih katoliških poslancev v avstrijskem državnem zboru na Dunaju in v parlamentu Kraljevine SHS v Beogradu - se je posvetil politični biografiji in je v svoji tretji knjigi zarisal življenjsko pot, politično dejavnost in duhovno-politično obzorje dr. Janka Brejca, dolgoletnega katoliškega politika in predsednika slovenske deželne vlade v letih 1919-1920, ki se je kljub hvalnicam soborcev in celo nasprotnikov v času življenja in smrti kar preveč izgubil iz slovenskega zgodovinskega spomina. Leta 1869 v Brezjah na Gorenjskem in kot večina tedanjih slovenskih politikov v kmečki družini rojeni Janko Brejc se je po gimnazijskem šolanju v Celovcu, ki ga je utrdilo v slovenski nacionalni opredelitvi in po študiju prava na Dunaju, kjer je pomagal ustanavljati katoliško akademsko društvo, sredi devetdesetih let 19. stoletja pridružil kranjski slovenski katoliški stranki, ki je pod vplivom avstrijskega

¹ Avtor Brejčeve biografije v uvodu omenja pet izvirnih monografskih del, ki popisujejo življenjsko pot, politično dejavnost in idejno obzorje slovenskih politikov ter pomembnih osebnosti slovenskega narodno-političnega življenja in so izšle v zadnjih letih. To so: Josef Lukan: Franz Grafenauer (1860-1935) - Volkstribun der Kärntner Slowenen. Studia carinthiaca slovenica 2, Klagenfurt/Celovec 1981; Feliks J. Bister: Anton Korošec, državnozborni poslanec na Dunaju : življenje in delo 1872-1918. Ljubljana 1992; Tomaž Simčič: Jakob Ukmar (1878-1971) : sto let slovenstva in krščanstva v Trstu. Gorica 1986; isti, Andrej Gosar, krščanstvo in socialno gibanje : Osebnosti I, Trst-Ljubljana 1992; Janko Pleterski: Dr. Ivan Šušteršič : pot prvaka slovenskega političnega katolicizma. Ljubljana 1998.

krščansko socialnega gibanja prav tedaj doživljala daljnosežne spremembe in začela kot prva med slovenskimi strankami graditi moderno politično organizacijo. Brejc je na politični oder stopil kot mlad, kot pravi Rahten "bojevit strankarski fanatik", in si je zato naglo pridobil simpatije v strankarskem vodstvu. Že v tem zgodnjem obdobju svojega političnega dela, ki je potekalo med bojem za preživetje in politično agitacijo, je postal deželni poslanec, že leta 1898 pa je podpiral tudi katoliško povezovanje s hrvaškimi pravaši in se je skupaj s Krekom udeležil sestanka na Trsatu, ki pomeni začetek jugoslovanske politike slovenske katoliške stranke. Na prelomu stoletja se je ambiciozno in mladostno naivno - v rokopisu, ki je bil doslej neznan in na katerega prvič opozarja avtor njegove biografije - zavzel za "globalno rešitev" nacionalnega vprašanja v avstrijski, zahodni polovici habsburške monarhije, ki naj bi jo dosegli z neposrednim dogovarjanjem med narodi, nad katerim naj bi bedela vlada. V političnem boju z v kranjskem deželnem zboru vladajočo koalicijo slovenskih liberalcev in nemških veleposestnikov se je uveljavil kot dober govornik in brezkompromisen liberalni in nemški nasprotnik, ki ni bil pripravljen na nagle taktične preobrate v politiki lastne stranke - to je bil, kot opozarja avtor njegove biografije, tudi glavni razlog, da je že leta 1903 prišel v spor z voditeljem stranke dr. Ivanom Šušteršičem in je sredi boja za volilno reformo zapustil Kranjsko ter se preselil na Koroško.

S tem se je v Brejčevem življenju in politični karieri začelo novo obdobje. V razmerah močnega germanizacijskega pritiska pred prvo svetovno vojno je postal voditelj koroških Slovencev. Brejčev prihod na Koroško je pomenil pomembno osvežitev za slovensko koroško politiko. S svojo narodno in katoliško militantnostjo si je med nemškimi nasprotniki pridobil sloves "privandranega kranjskega hujškača", toda hkrati je tudi naglo uspel kot advokat, pri katerem so iskali podporo ne le slovensko, temveč tudi nemško govoreči Korošci. Brejc se je na ta način, kot razkriva njegov biograf, šele na Koroškem rešil finančnih težav in si pridobil premoženje, ki mu je omogočilo, da si je pred prvo svetovno vojno celo omissil graščino. Kmečki sin revne gorenjske družine se je torej predvsem s svojim poklicnim delom povzpел v "elito", pri tem pa je imel še dovolj prostega časa za politiko - to je bila, piše Rahten, značilna pot slovenskega političnega prvaka v habsburškem času. Brejc je, kot je razvidno iz Rahtenove biografije, sicer povzročil "prerod slovenske koroške politike", ni pa občutneje vplival na njeno modernizacijo. Največ svoje energije je namreč posvečal politični agitaciji, zlasti boju za večjo veljavo slovenščine in splošno in enako volilno pravico, mnogo manj pa kulturnemu, organizacijskemu in gospodarskemu delu, s katerim je kranjski slovenski katoliški tabor prav v tedanjem času dosegal velike uspehe. Brejc tako ni posnemal kranjskega zadružništva, Krekovih delavskih društev in pospešenega katoliško-prosvetnega organiziranja, nemajhen del svojih moči pa je vložil v boj za drugi koroški slovenski mandat v avstrijskem državnem zboru, ki bi koroškim Slovincem omogočil, da bi na Dunaju imeli ne le enega, temveč dva državnozborna poslanca. To ga je ponovno pripeljalo v konflikt s kranjskimi slovenskimi katoliškimi voditelji, ki so na državni ravni vodili svojo politiko - Rahtenova knjiga sploh razkriva, da je bila slovenska politika pred prvo svetovno vojno še mnogo bolj utesnjena v deželne meje, kot smo si to običajno pripravljene priznati.

Brejc je bil po Rahtenovem mnenju eden "najbolj bojevitih zagovornikov poli-

tičnega katolicizma na Slovenskem" pred prvo svetovno vojno. Bil je vnet zagovornik prenašanja kranjskega modela katoliške politike na druge slovenske pokrajine, pri čemer so ga bolj kot moderne politične metode impresionirali pragmatični ideološko politični cilji, strnjeni v mahničevski zahtevi po "ločitvi duhov". Slovenskim liberalcem je bil skoraj enako gorak kot nemškim nacionalcem, po naravi vročekrven, saj je ob priložnosti segel celo po revolverju, pa je bil tudi spreten pogajalec in zlasti v svoji stranki pripravljen na kompromise. Ob ustanavljanju Vseslovenske ljudske stranke leta 1909 je zato naglo sklenil premirje s kranjskimi katoliškimi voditelji in Ivanom Šušteršičem ter celo postal "podnačelnik" stranke. S to funkcijo naj bi po Rahtenovem mnenju v stranki igral pomembnejšo vlogo kot se je domnevalo doslej. Bil je urednik in glavni avtor publikacije Iz koroškega vijaleta - Aus dem Wijalet Kärnten, ki je izšla leta 1913 in je z ugotovitvijo, da vladajo na Koroškem "turške razmere", močno razburila tedanja slovensko in nemško javnost. S svojo odločno protinemško dejavnostjo si je pri nemških nacionalcih pridobil sloves srbofila in panslavista, česar leta 1914 ni mogel popraviti niti s tem, da je skupaj s Šušteršičem obsodil sarajevski atentat. Toda v isti sapi se je tik pred vojno še enkrat razšel s Šušteršičem in se približal vzpenjajočemu se Antonu Korošču.

Brejč je Kreka in Korošca podprl tudi leta 1917, ko je prišlo po majniški izjavi in ob začetku deklaracijskega gibanja v katoliškem vrhu do spopada s Šušteršičem in do njegove izločitve iz vodstva stranke. Toda, ker je bil večkrat vpoklican v vojsko, kjer se je med drugim izkazal kot lojalen avstrijski domoljub, je v času gibanja za jugoslovansko državo v letih 1917-1918 izgubil vse dotedanje politične funkcije. Njegov zvezdni trenutek je prišel šele ob prevratu, po propadu monarhije in nastanku Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, ko je postal najprej poverjenik za notranje zadeve v narodni vladi in kasneje še predsednik deželne vlade - prvi slovenski premier. Po Rahtenu je Brejč v enomesečnem življenju države SHS od konca oktobra do prvega decembra 1918 plul z večinskim tokom in je nekritično podlegel srbskemu šarmu, ki je prevzel večino slovenske politične elite. Sam se je ta čas kot poverjenik-minister za notranje zadeve ukvarjal predvsem z upravnimi posli, toda pri tem naj bi se - čeprav politično zagovornik slovenskega avtonomizma - podobno kot drugi slovenski voditelji vse od propada monarhije zavzemal za ustanovitev jugoslovanske države. Rahten se v svoji oceni Države SHS razhaja s kasnejšo Brejčevo in danes prevladujočo oceno slovenskega zgodovinarstva, po kateri naj bi imela Slovenija v državi SHS "pravo pravcato lastno državnost". Po Rahtenovem mnenju slovenski politiki z Brejčem vred ob prevratu niso ustanavljali samostojne slovenske države, ampak upravno avtonomno Slovenijo v okviru Jugoslavije.

Združitev Države SHS s Kraljevino Srbijo Slovincem ni prinesla avtonomije in tudi Narodno vlado je januarja 1919 zamenjala Deželna vlada z bistveno manjšimi pristojnostmi. Janko Brejč, ki je postal njen predsednik, naj bi sicer ostal privrženec avtonomije, toda njegov politični prostor je bil občutno zožen. Dosedanje zgodovinarstvo ocene Brejčevega predsedovanja deželni vladi za Brejca večinoma niso bile ugodne. Politika deželne vlade v zvezi z bojem za Koroško naj bi bila "naivno nezrela", sicer pa naj bi bila vlada tudi drugače nedemokratična in nesocialna, med drugim brez razumevanja za probleme delavstva ter soodgovorna za krvavi spopad z demonstranti na Zaloški cesti aprila leta 1920. Slika, ki jo predstavlja Brejčev življenjepisec, je za njegovega junaka precej bolj ugodna. Kot je

razvidno iz Rahtenove knjige, je bil Brejc vse od začetka novembra 1918 zagovornik aktivne slovenske politike na Koroškem in vojaške zasedbe njenega s Slovenci poseljenega južnega dela. Začetna pasivnost naj bi bila tako rezultat pasivnosti večinskega dela slovenske politike, medtem ko naj bi Brejc tudi spomladi leta 1919 podpiral vojaške načrte in vojaško akcijo, ki se je nato končala s slovenskim porazom. Hkrati naj bi poskušal storiti vse, da bi ne prišlo do plebiscita, potem ko je bila odločitev o plebiscitu sprejeta, pa je na sprejemu pri Wilsonu v Parizu ameriškega predsednika pozdravil z znamenitim: Ave Wilson, Slovenci morituri te salutant. Rahten zavrača tudi ocene, po katerih je bila Brejčeva vlada z zdaj omahljivo, zdaj preradikalno politiko eden krivcev za slovenski poraz na koroškem plebiscitu in ugotavlja, da so Slovenci Koroško izgubili že v Avstro-Ogrski, ko so Nemci v deželi vzpostavili popolno nadvlado. Hkrati se podrobno ustavlja pri kritikah odnosa deželne vlade do delavskega nezadovoljstva in razkriva, da so bili Brejc in njegovi sodelavci kljub nespornemu nasprotovanju komunizmu in uličnim delavskim protestom mnogo bolj popustljivi do delavskih nemirov, kot so to trdili dosedanja zgodovinska kritiki (in kot to npr. še trdi geslo v slovenski enciklopediji). Tako naj bi bila tudi v zvezi z železniško stavko na Zaloški cesti deželna vlada z Brejcem na čelu predolgo enostransko ožigosana kot glavna ali edina krivka za prelivanje krvi, do streljanja pa naj bi prišlo, ko je razmeroma majhna skupina orožnikov pred mnogo večjo množico demonstrantov preprosto izgubila živce in na njihov pritisk odgovorila z ognjem.

Z izgubo položaja predsednika deželne vlade konec leta 1920 se je začela Brejčeva pot navzdol. Brejc je že slovenski poraz na plebiscitu na Koroškem doživel kot osebni poraz, ki ga je, kot meni Andrej Rahten, prizadel bolj kot druge slovenske politike. Njegov boj za avtonomistična načela, ki jih je Slovenska ljudska stranka v začetku dvajsetih let najprej zagovarjala, nato pa tudi že podrejela pragmatičnemu taktiziranju v Beogradu, pa ga je v letih 1923/24 pripeljala še v spor z Antonom Korošcem, kar je pomenilo tudi konec njegove politične kariere. Brejc se sicer iz javnega življenja, kot izvemo iz njegove biografije, ni povsem umaknil (leta 1925 se je tako v reviji Čas z njemu lastno, zdaj že nekoliko starostno naivno zagnanostjo zavzel za razdelitev Avstrije in priključitev s Slovenci poseljenih delov Koroške Jugoslaviji, če bi si Avstrijo poskušala priključiti Nemčija), toda na volitvah ni več kandidiral. Zadnji zanimiv, vendar nerazjasnjen podatek, ki ga v orisu poslednjih let Brejčevega življenja omenja njegov biograf, je Brejčev poskus, da bi bil nekaj mesecev pred smrtjo jeseni leta 1933 sprejet v avdienco pri kralju Aleksandru. Ker je monarh odklonil, da bi ga sprejel, ne bomo verjetno nikoli izvedeli, kaj mu je Brejc hotel povedati.

"Temeljna enačba, po kateri se je Brejc vseskozi ravnal pri svojem narodno-političnem delovanju, se je glasila boj za katolištvo = boj za slovenstvo", poudarja avtor Brejčeve biografije v zaključnem poglavju svojega dela z naslovom Portret katoliškega narodnjaka. V njem strnjeno zaokroža sliko razmeroma preprostega obzorja in sveta "enega najbolj bojevitih" privržencev slovenske katoliške stranke, ki se je v prelomnem obdobju slovenske zgodovine na eni strani angažirano in militantno, na drugi pa s precej togo, moralistično držo spuščal v boj s političnimi nasprotniki. In teh ni bilo malo. Med njimi so bili nemški in italijanski nacionalisti, beograjski centralisti, liberalci, komunisti, pa tudi prostozidarji in židje. Dokaj ozkemu ideološkemu in političnemu zornemu kotu junaka knjige ustreza tudi

njegov negotov in skromen pogled na družbeno stvarnost, saj naj bi bil Brejčev socialni program omejen na moraliziranje o potrebi solidarnosti med stanovi in zagovarjanje karitativne dejavnosti pod cerkvenim okriljem.

Brejčeva biografija, ki ni le portret katoliškega politika in voditelja, temveč tudi kompleksna podoba razvoja stranke, ki ji je pripadal, in prelomne dobe, v kateri je živel, razkriva številna protislovja slovenske meščanske politike v zadnjih desetletjih habsburške monarhije in v prvem desetletju in pol jugoslovanske kraljevine, predvsem pa opozarja na njeno razpetost med aktivno narodnjaštvo na eni in ideološko ekskluzivnost ter politično nestrpnost na drugi strani. Če je bilo prvo pomemben dinamični faktor narodne utrditve in uveljavitve, je bila nestrpna ideološka ozkost pomembna ovira modernizaciji in demokratizaciji. Sicer pa je knjigo treba prebrati. Napisana je dinamično in tekoče.

Peter Vodopivec

Janez A. Arnež: SLS : Slovenska ljudska stranka = Slovenian People's Party : 1941-1945. Studia slovenica, Ljubljana-Washington 2002, 464 strani, ilustr. (Studia slovenica ; vol. 21)

Knjiga, ki jo predstavljamo, je zadnje delo nekdanjega slovenskega emigranta, ki se je ob osamosvojitvi Slovenije vrnil v domovino. Janez Arnež, ekonomist po izobrazbi, sicer ni edini, ki je po letu 1991 želel zadnje obdobje življenja preživljati v Sloveniji, je pa edini oziroma kar edinstven po svoji veliki naklonjenosti knjigam oziroma tiskanim in zgodovinskim pričevanjem o slovenski preteklosti zadnjih desetletij, pač s posebnim poudarkom na življenju in delovanju slovenske diaspore, posebej t.i. politične emigracije. Kot vemo, je le-ta zaradi razmer in predvsem zaradi lastne notranje nuje in sposobnosti razvila izredno bogato in razvejano kulturno in tudi politično dejavnost ter s tem kot - sprva v domovini sicer še zamolčevani, predvsem pa zaničevani - del slovenskega naroda prispevala k povečevanju skupnega narodovega kulturnega in miselnega fonda. Glede na specifičen način življenja (in minevanja) emigracije se je avtor že pred desetletji zavedel nevarnosti, ki grozi številnim knjižnim, časopisnim in arhivskim zapuščinam ostarelih ali umrlih vidnejših izseljencev širom po obeh Amerikah in tudi po Evropi. Zato se je že takrat zavzel, da se posamezne zbirke niso zgubile ali celo uničile ter jih je začel sam odkupovati oziroma zbirati. Kot rečeno, ob osamosvojitvi Slovenije se je vrnil iz emigracije, polagoma pa je v "kontejnerjih" za njim prispela tudi vsa do tedaj zbrana arhivska in knjižna dediščina slovenskih emigrantov. Zbiranje je nadaljeval tudi še v devetdesetih letih, pri čemer je po začetnih težavah našel prostore za skladišče, knjižnico in študij v okviru obnovljenega Zavoda sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano. Ob pomoči redkih domačih strokovnjakov in predvsem Arhiva Slovenije je rezultat dela do sedaj občudovanja vreden: Arnež je skoraj sam popisal in računalniško obdelal že več kot 40.000 knjig, okoli 700 naslovov periodike ter ob urejanju arhivskega gradiva napolnil že okrog 500 arhivskih škatel!

To svojo bibliofilsko navezanost in skrb je Arnež že pred skoraj pol stoletja povezal oziroma združil z ustanovo "Studia slovenica". Le-ta je bila od 1957 v Združe-